

ІСТОРІЯ БУКОВИНИ І ПІВНІЧНОЇ БЕССАРАБІЇ

УДК: 94(477.85)“14/17”

© Михайло Чучко (Чернівці)

**КІЦМАНЬ У МОЛДАВСЬКУ ДОБУ
(ДО 600-РІЧЧЯ З ЧАСУ ПЕРШОЇ ДОКУМЕНТАЛЬНОЇ ЗГАДКИ
ПРО ПОСЕЛЕННЯ НАД СОВИЦЕЮ)**

У статті висвітлюється історія Кіцманя в добу молдавського правління – найменш досліджений період минулого цього одного з найстаріших поселень Буковини, яке вперше документально згадане 600 років тому. З'ясовано обставини надання в 1413 р. господарем Молдавії Олександром Добрим села Великий Коцмань князні Анастасії та подальшої передачі поселення разом з присілками у володіння Радівецької єпископії. Розглянуто соціально-економічне становище жителів Кіцманя у першій половині XV – третій чверті XVIII ст. Висвітлено воєнно-політичні події, що відбувалися на території кіцманської територіальної громади впродовж молдавської доби.

Ключові слова: Молдавія, Буковина, Кіцмань, Великий Коцмань, кіцманська територіальна громада, Радівецька єпископія, молдавська доба.

М. Чучко (Черновцы)

Кіцмань в молдавський період

(к 600-летию со времени первого документального упоминания о поселении над Совецей)

В статье освещается история Кичмана в эпоху молдавского правления – наименее исследованный период прошлого этого одного из старейших поселений Буковины, впервые документально упомянутого 600 лет назад. Выяснено обстоятельства предоставления в 1413 г. господарем Молдавии Александром Добрым села Великий Коцмань князине Анастасии и последующей передачи поселения вместе с приселками во владение Радовецкой епископии. Рассмотрено социально-экономическое положение жителей Кичмана в первой половине XV – третьей четверти XVIII вв. Освещены воєнно-политические события, имевшие место на территории кичманской территориальной общины на протяжении молдавского периода.

Ключевые слова: Молдавия, Буковина, Кичмань, Великий Коцмань, кичманская территориальная община, Радовецкая епископия, молдавский период.

M. Chuchko (Chernivtsy)

Kitsman in the Time of Moldova

(By the 600-th Anniversary of the First Documented Mention of the Settlement Near Sovitsa)

The article highlights the history of Kicman in the time of Moldova – the least studied time of the past that one of the oldest settlements of Bukovina, documented for the first time 600 years ago. Clarify the circumstances of transmission of the village Great Kotsman in 1413 by ruler of Moldova Alexander Dobryu to Princess Anastasia and the subsequent transfer of settlement with farm to the possession of bishopric Radauti. The social and economic situation of the Kicman's residents in the first half of the XV – the third quarter XVIII centuries are described. The article covers military and political developments that have taken place in the territory Kitsman territorial communities throughout in the time of Moldova.

Keywords: Moldova, Bukovina, Kicman, Great Kotsman, Kitsman territorial community, bishopric Radauti, in the time of Moldova.

Буковинське місто Кіцмань, яке нещодавно відзначило 600-літній ювілей першої документальної згадки, не оминули своєю увагою ні давні літописці, ні пізніші дослідники-краєзнавці. Серед них були анонімні автори Бистрицького й Путнянського літописів¹, хроністи Г. Уреке² та І. Некулче³, краєзнавці XIX ст. – Т. Бенделла, Г. Купчанко, Е. Фішер⁴. Значна кількість узагальнюючих історичних праць, у яких містяться згадки про Кіцмань, а також різного роду путівників та науково-популярних нарисів з історії міста вийшли друком впродовж XX – початку XXI ст.⁵ Однак молдавський період історії Кіцманя, тобто час, коли це поселення належало Радівецькій єпископії, а його населення складало, крім селян, ще й калараші, залишається, порівняно з іншими періодами, недостатньо висвітленим. Тому зупинимося на ньому докладніше.

Поселення Кіцмань, незважаючи на наявність на його території археологічних старожитностей фракійського гольштадту (X – VII ст. до н.е.), а також слов'янських (VI – X ст.) та давньоруських (XII – XIII ст.) пам'яток⁶, найвірогідніше, виникло у XIV ст., як і багато інших населених пунктів краю. Зокрема, у переліку францисканських місій вікаріату Русі (1345 р.), розташованих уздовж старої Берладської дороги, поряд з Albi Castris, Licostomi, Cotcham, Scotorix, Caminix, Moldaviae, Cereth, згадано Cusminen⁷, який одні, гіпотетично, пов'язують з с. Козмин, а інші – з Кіцманем.

Проте чітко зафіксована у молдавських документах історія Кіцманя починається саме зі згадки у грамоті воєводи Олександра Доброго, виданій 6 липня 1413 року у Сучаві, якою останній з “доброї волі і з сердечною вірою надав у пожиттєве володіння домні Анастасії, теці, село Великий Коцмань з усіма присілками, що йому приналежні, а саме Суховерхів, Хлівище, Давидівці, зі всіма місцями їм належними, до села Валява, далі попри Валяву до лісу, який називається Думбрава”. Далі у документі обумовлювалося, що у разі відходу князні у вічність, “усі вищеназвані села перейдуть у володіння Єпископства Радівецького, св. Николая”, де поховані предки воєводи, і “залишаться як власність для святої Єпископії для користування прибутками навечно”⁸. Отже, з грамоти виходить, що село Коц-

мань (а саме така назва фігурує у цьому і всіх наступних актах канцелярії молдавських господарів) належало до земель воєводського домену і було подаровано господарем Землі Молдавської своїй родичці. Ким доводилась княжна Анастасія воєводі Олександрю – питання в історичній науці дискусійне. У вищенаведеному акті (а він, на жаль, у слов'янському оригіналі не зберігся, а лише у німецькомовній копії XVIII ст.), який з німецької переклав на румунську публікатор цього документа професор з Ясс Міхай Костекеску, вона фігурує як теща (socra), німецькою – Schwiegermutter. У такому випадку княжна Анастасія, донька воєводи Лацку (як засвідчує напис на її надгробній плиті), була мамою домни Анни († 2 листопада 1418 р.) – дружини Олександра Доброго. Натомість польський дослідник Олександр Чоловський, який працював з цією грамотою в Головному архіві актів давніх у Варшаві, вважає, що в німецькому перекладі описка, а в оригіналі Анастасія була названа тетою, а не тещою, і отже доводилась воєводі тіткою⁹.

Як би там не було, але 26 березня 6928 (1420) року домна Анастасія померла і була похована у церкві св. Николая в Радівцях. На її надгробній плиті вміщено такий напис: “То Стефан воєвод гсднь земли молдавской в лът зе мсца ап ай украси гроб своеи прьдъдници княжни анастасіі іаже даде коцман обители сей дъщи лацка воєвод, она прьставися влът сзки мсца март кс”¹⁰.

Отже, після смерті княжни Кіцмань, як і було обумовлено в акті 1413 року, перейшов у володіння Радівецького єпископства. Грамоти 1479 та 1481 рр., видані господарем Молдавії Штефаном Великим, застерігають за Радівецькими єпископами право власності та суду у кіцманських володіннях та їх імунітет щодо урядників воєводи. Зокрема, у грамоті від 30 серпня 1479 р., виданій у Сучаві, воєвода застерігав: “И також де варе колико села сут у Коцмани, що прислухають от нашего митрополюю от Радовцех, а до тих люди, що сут у тих селах, аби не имали дило ни един наш боярин, ани староста от Цьцина, ани глобниці, ани переруби, ни судити их, ани глобу узети от них не за великое дило, ани за малое дило, ни за душогубство, ни за волочение дивку, шо сь там у Коцмани будет учинит, але щоби их судили наши епискупи или дворниці их, яко више пишем”¹¹. У грамоті від 23 серпня 1481 р. так само зазначалося: “И такожде варе колико села сут у Коцмане, що прислухають от нашего митрополита от Радовцех, а до тих люди, що сут у тих селах, аби не имали дило ни един наш боярин, ани староста от Цьцина, ани глобниці, ани переруби... И тих наши слуги переруби аби негонили тоти люди от Коцманя ни на город, ни на млини, н на наши дворове, сь иными земельне, и тиж за припаси, що се знайдут оу Радовцех и у Коцмане, у них селах, що прислухають от митрополюю, и до тих припаси никто аби не мал. ни жадное дело, ани аби имал дило епискупа нашего от Радовцех, или дворницы их. Тое все више писанное да есть от нас урик нашему митрополиту от Радовцех непорушену николиже на вьки”¹².

Згадані вище грамоти, очевидно, дослівно повторюють більш ранні жалувані акти молдавських воєвод Радівецьким єпископам щодо Кіцманя, надані у проміжок між правлінням Олександра Доброго та Петру Арона. На це, крім майже ідентичного тексту, вказує, зокрема, згадка у грамотах 1479 та 1481 рр. старости Цецина, що після 1457 року вже стало анахронізмом, адже з того часу центром волості надалі були Чернівці. До речі, у грамоті від 7 травня 1473 р. Кіцмань згаданий як поселення, з яким межує село Іванківці Чернівецької волості. Згідно з цим актом, івановецький готар “ішов повз Коцмань до давньої Хмелівської дороги і далі повз Ошихліби до потоку Волховець”¹³.

Після погіршення у 80 – 90-х роках XV ст. польсько-молдавських відносин король Польщі Ян Ольбрахт, розчарований ненадійністю свого васала Штефана Великого, вирішив захопити Молдавію. Під приводом антиосманського походу до Кілії і Білгорода в середині серпня 1497 р. польський монарх з великим військом вторгся в межі Молдавської землі, перейшовши Дністер вище Городенки, та зупинився зі своїм двором у Кіцмані. Довідавшись про похід короля, воєвода Штефан Великий направив на перемовини з ним великого логофета Іона Теуту та великого скарбника Ісака, вимагаючи, щоб Ян Ольбрахт з військом покинули межі країни. Король звелів схопити послів та, закувавши у кайдани, відправити до Львова. “И тако они тамо сьтвориша у Коцмане седмь дни и падоша у Шипици”, – свідчив автор “Бистрицького літопису”¹⁴. Після сутички на броді в “Черновском трьгу” з молдавською сторожею Ян Ольбрахт зі всіма своїми силами вирушив до Сучави – столиці Молдавської землі¹⁵. Три тижні він облягав і обстрілював “град Сучавський”, але без успіху. Після невдалої спроби захопити Сучаву і поразки в “край Козминьской Буковини” 26 жовтня 1497 р. король Ян Ольбрахт, за словами автора “Путнянського літопису”, зібрав військо в с. Козмин. Тим часом під Ленківцями молдавани розбили загін мазовецької кінноти, що прямувала зі Снятина на допомогу королю. Під Шипицями молдавські воїни спробували зупинити литовський загін, якому все ж вдалося пробитися до Чернівців, куди прибув з Козмина Ян Ольбрахт. При переході через Прут королівське військо зазнало нових нападів. Проте королю вдалося відступити до Польщі, так що 31 жовтня Ян Ольбрахт з військом перебував уже у Снятині¹⁶.

За рік до своєї кончини, господар Штефан Великий, піклуючись про спасіння душ “святопочивших предков, дедов и родителей”, а також за здоров’я і спасіння своє, своїх дружини та дітей, надав 26 серпня 1503 р. ще одну підтверджувальну грамоту Радівецькому єпископу на його володіння у Радівцях та Великому Коцмані. У цьому акті, зокрема, було записано: “И дали и потвердили есмы тии нашеи святої ієпископії от Радовцех як првдиву отчину, даніе предков дедов нашіх, села на имь: Радовци ис млин, и Великии Коцман ис оусими своїми приселки, що кь Коцману прислухают, на име приселком: Хавриловци, и Хливишча, и Давидовци, и Садков, и Кливодинул и Блоудна, и Суховерхь и Чаплинци, и Валева, що есть часть ієпископії Радовскои. Так и все вишеписанной да ест тои нашої святої ієпископії Радовскои, одеже есть храм святого отца нашего архієрарха и чюдотворца Николаа и где ест єпископ молебник наш, кір Іоанникіє, от нас урик и с вьсем доходом, непорушенно николи, на вьки вьчнія”¹⁷.

Ще одну згадку про Кіцмань з часів Штефана Великого знаходимо у слов’янській рукописній “Мінеї” на листопад, в якій було зазначено, що “почастея и сьврьшися сія книга вь дни Блгочьстиваго и хсолубиваго гдна нашего Іо Стефана воєвода гсра земли молдавскои подвиженіємь и бгспеніємь и даніємь Архієпископа Радовскаго кир Іоаникіа: рукоу многогрішного попа Ігнат, оу славном сель коцмани, вльть, звї мсца іюніа а” (1 червня 7012/1504)¹⁸.

Наступну підтверджувальну грамоту на володіння Радівецького єпископства у Великому Коцмані “и сь оусими своїми приселки, що кь Коцману прислухают, на имя приселком: Хавриловци, и Хливишча, и Давидовци, и Садковь и Кливодинул, и Блоудна, и Суховерхь и Чаплинци, и Валева, що есть часть єпископії Радовскои”¹⁹, видав у 1519 р. новому Радівецькому владиці Пахомію воєвода Штефаніца, внук Штефана Великого.

Очевидно, воєводські урядники і служитори, з огляду на безладдя під час воєнних конфліктів на рубежі XVI – XVIII ст., не завжди зважали на право імунітету володінь Радівецького єпископства у Кіцмані щодо різних самочинних поборів. Це, зокрема, засвідчує грамота молдавського воєводи Єремії Мовіле від 15 червня 1605 р., у якій він наказував старості з Чернівців, ватафам генцарів (гусарів) і глобникам залишити село Коцмань Радівецької єпископії. Виявляється, що ватаф генцарів вимагав з вищеназваного села хутра для гусарів²⁰.

У третій чверті XVII ст. Молдавське воєводство стало ареною збройного протистояння Речі Посполитої та Османської імперії. В 1687 р. поляки захопили Чернівецьку волость, розмістивши у багатьох поселеннях залоги. За свідченням молдавського літописця, у Кіцмані отаборився польський підрозділ на чолі з Добровським. Під час облоги Кам’янця поляки разом із загонами молдавських найманців робили рейди з півночі країни в глиб Молдавії та на Поділля, де отаборилися турки. Лише після укладення миру в 1699 р. польські підрозділи залишили терени Молдавії²¹.

8 грудня 1707 р., за клопотанням Радівецького єпископа Гедеона молдавський воєвода Міхай Раковіца звільнив село Кіцмань від сплати солеріту.

У 1709 р. після поразки під Полтавою в межах Османської імперії, у Молдавії знайшли прихисток залишки колись грізної армії шведського короля Карла XII та його союзників – козаків І. Мазепи й поляків С. Лещинського. Кур’єрський зв’язок між шведським табором у Бендерах і підрозділами союзників, що перебували у Молдавії та безпосередньо на молдавсько-польському кордоні, забезпечував драгунський офіцер Ерасмус Генріх Шнайдер фон Вайсмантель, котрий залишив цінне джерело – “Журнал кампанії 1710-1714 рр.”, у якому згадав про своє кількаразове перебування у Кіцмані, що стояв на шляху комунікацій польських союзників. Як видно із записів у “Журналі”, вперше шведський офіцер відвідав Кіцмань у 1713 р., прямуючи з кур’єрською місією через кордон на Покуття, а вдруге – на початку 1714-го. За словами Е. Г. Шнайдера фон Вайсмантеля, після нового року, в січні 1714 р., він попрямував з Бендер на Ботошани і далі до польського кордону на Чернівці. “Подолавши Прут, дістався в село Кіцмань, де перебував князь Вишневецький. Від нього через кілька днів попрямував до генерала Смігельського у Вашківці”. Наступного дня повернувся до Кіцманя і вранці, перейшовши кордон, попростував до міста Городенка. Відтак повернувся назад, через Орошани, до Вашківців. Потім здійснив перехід до Косова і повернувся через села над Черемошем назад у Вашківці, а звідти до Кіцманя, де прожив цілий місяць. Квартирував шведський кур’єр, за його словами, у одного селянина, який “мав 130 років, у нього був син, якому виповнилося більше 100 років, а у того був син, який мав 80 років”. Е. Г. Шнайдер фон Вайсмантель зауважив, що старий був здоровішим за 100-річного сина. “Ще мав добрі очі, але не міг ходити і пересувався не інакше, як з палицею”²².

Прикордонне розташування Кіцманя щодо Польщі обумовило не лише проходження через це поселення військ воюючих сторін під час доволі частих за молдавської доби збройних конфліктів, але й вплинуло на визначення його центром капітанства кінної прикордонної сторожі – каларашів, які опікувалися охороною кордонів Молдавії від Дністра і до Карпат у верхів’ї Білого Черемошу, щоб ніхто

не перейшов їх таємно, та боролися з контрабандою²³. У документі, датованому 1739 роком, міститься згадка про каларашів з Кіцманя, які “охороняють переходи”²⁴. У 1741 р. великий капітан Кіцманя, а саме він був командиром каларашів, отримав розпорядження “опікуватися охороною кордонів від ляхів”, які переходять кордон і чинять шкоду на землях Молдавії (рубають і беруть ліс)²⁵.

З документів відомі імена деяких великих капітанів або капітанів Кіцманя. Зокрема, у грамоті про продаж села Броскауци Чернівецької волості, датованій 4 березня 1648 р., у числі свідків згаданий ісправник з Коцманя Крецул²⁶. Наступним капітаном, що згадується в актах, був Думирашко Калмуцкій, який у 1710 р. фігурує як колишній великий капітан. Натомість у 1711 та 1712 рр. він уже згаданий як великий капітан. У 1717 р. Д. Калмуцкій знов колишній великий капітан. У грамоті від 8 липня 1730 р. як великий капітан Кіцманя фігурує Манолі Замфір. У актах 1736 – 1741 рр. М. Замфір згаданий уже як колишній великий капітан Кіцманя. У 1736 р. капітаном Кіцманя був Апостол Мігулець (Мігу)²⁷. У 1741 – 1742 рр. великий капітан фігурує Гавриіл Некулче, син ворніка і літописця Іона Некулче²⁸. У грамоті за 1746 рік, що стосувалася скарги бояр села Станівці на селян, згаданий капітан Кіцманя Георге Пирвул. У 1747 – 1748 та 1756 роках великим капітаном Кіцманя знову був М. Замфір²⁹, який 10 травня 1748 р. подарував монастирю Гореча цілину в Чернівцях, куплену перед тим у синів Григорє Унгуряна³⁰.

Згідно з грамотою воеводи Григорія Гіки від 1739 року, польські вірмени, які торгували худобою, мали давати великому капітану Кіцманя, за звичаєм, 1 лей з череди³¹. А австрійський адміністратор краю генерал-майор Габріель фон Сплєні, описуючи молдавську адміністрацію краю у третій чверті XVIII ст., констатував, що прикордонний капітан у Кіцмані отримував за кожну підводу товару по 2 кр., за кожну підводу сіна, яка провозилася іноземцем, – 3 кр., з однієї голови великої рогатої худоби – 2 кр., за одну вівцю – 0,5 кр., за одну свиню – 0,25 кр. За словами Г. Сплєні, ці кошти називалися “капітаніє де Коцмань”³².

Кількість кіцманських каларашів була різною. Наприклад, 1758 року в Кіцмані налічувалося лише 16 каларашів. Єпископ Радівецький Досифей (Хереску) запропонував перевести всіх каларашів з Кіцманя до Хлівища. Його підтримав у цьому питанні Молдавський митрополит Яків (Путняну), який звернувся з таким клопотанням до воеводи Скарлата Гіки. Новий молдавський господар Іоан Теодор Каллімахи у 1760 р. видав наказ про переведення всіх каларашів з Кіцманя до Хлівища, “і щоб в інших маєтках єпископства калараші не мешкали”. У 1761 р. воевода звелів колишнім каларашам у Кіцмані, які вже не служили, взамін за звільнення від солериту виконувати повинності на користь Радівецької єпископії³³.

У 1767 р. села Гаврилівці, Хлівище, Давидівці, Кліводин, Суховерхів, Кіцмань, Лашківка та частина Витилівки були передані єпископом Радівецьким Досифеєм (Хереску) в оренду братам владики Ілії та Теодору Хереску.

Під час російсько-турецької війни (1768 – 1774 рр.) Молдавію зайняла російська армія. У 1772 – 1773 та 1774 р. російська адміністрація та чиновники молдавського дивана провели облік податного населення у всіх волостях країни. Здійснено було перепис і у Чернівецькій волості, в “стані Прутулуй”, до якого належав Коцмань. У переписних відомостях 1772 – 1773 рр. зазначено, що це село перебувало у володінні Радівецької єпископії. У ньому є 81 двір з людьми (порожніх дворів не було), 8 осіб духовної верстви, 71 вільний молдаванин та 9 звільнених від повинностей умблаторів, що служать. Каларашів у Кіцмані немає, натомість у Хлівищі зафіксований 21 калараш з їх старшиною³⁴.

З переписної відомості за червень 1774 р. довідуємося, що в селі Коцманій налічувалося 137 хат, з них 15 порожні. Від податей були звільнені: 3 священники (Штефан, Іон, Думитру), 3 дякони (Думитрашко, Сандул, Григораш), 3 даскали (Василе, Михаїл, Хлихор), “відставний порошок” Ігнат Петрович, 8 його скудельників, 11 вдів, 1 “жид”. 92 жителів Кіцманя віднесено до податної категорії – “ремін бирніч”³⁵.

Восени 1774 року північна частина Молдавії, яку стали офіційно називати Буковиною, була зайнята австрійськими військами. Кіцмань увійшов до складу імперії Габсбургів. Після цього там сталися певні зрушення у сфері економіки та культури.

Отже, молдавська доба в історії Кіцманя була найбільш тривалим періодом. Саме на цей час припадає перша згадка про поселення під назвою “Коцмань” у грамоті господаря Молдавії Олександра Доброго, відповідно до якої 1413 року він надав це село з усіма присілками у пожиттєве володіння княжни Анастасії. Пізніше “Великий Коцмань” став на кілька століть власністю Радівецької єпископії, внаслідок чого його жителі користувалися певним імунітетом з питань судочинства і державних повинностей. Розташоване неподалік польського кордону, поселення неодноразово ставало об’єктом вторгнень іноземних військ, зокрема в 1497 р. через Кіцмань на Сучаву прямував зі своїм військом польський король Ян Ольбрахт, який на зворотному шляху зазнав поразки в лісах Буковини. У XVII –

середині XVIII ст. в Кіцмані розташовувалося прикордонне капітанство, а частина мешканців поселення та присілків служила в каларашах. У 60-х – на початку 70-х років XVIII ст., після переселення каларашів до с. Хлівиче, населення єпископського села Кіцмань складалося в основному з селян-бирників, скутельників та кількох служилих умблеторів. З прилученням Буковини до імперії Габсбургів у Кіцмані сталися певні зрушення у сфері економіки та культури, що дозволили згодом цьому сільському поселенню набути статусу ярмаркового містечка.

¹ Славяно-молдавские летописи XV – XVI вв. – М., 1976.

² Letopisețul Țării Moldovei până la Aron Vodă (1359 – 1595) întocmit după Grigore Ureche Volnicul, Istratie Logofătul și alți / Ed. de C. Giurescu. – București, 1916.

³ Neculce I. Letopisețul Țării Moldovei și o samă de cuvinte. – București, 1959.

⁴ Bendella T. Die Bukowina im Konigreiche Galizien. – Wien, 1845; Купчанко Г. И. На память 100-летнего юбилея 4-классной школы в Кіцмані. – Львов, 1880; Die Bukowina. Eine allgemeine Heimatkunde=Буковина. Загальне краєзнавство. – Чернівці, 2004.

⁵ Dan D. Cronica episcopiei de Rădăuți. – București, 2009; Bănățeanu V., Knittel E. Ghidul Municipiului Cernăuți=Бенециану В., Кніттель Е. Путівник по місту Чернівці. – Чернівці, 2007; Квітковський Д., Бриндзан Т., Жуківський А. Буковина: її минуле і сучасне. – Париж-Філадельфія-Дітройт, 1956; Історія міст і сіл УРСР. – Т. 26. Чернівецька область. – К., 1969; Місевич В. Кіцмань. Путівник. – Ужгород, 1978; Нариси з історії Північної Буковини. – К., 1980; Дуб Р. Місто над Совицею. – Чернівці, 1992; Буковина: історичний нарис / За заг. ред. В.М. Ботушанського. – Чернівці, 1998; Масан О.М. Буковина як об'єкт міжнародних відносин з давніх часів до 1774 р. // Буковина в контексті європейських міжнародних відносин (з давніх часів до середини ХХ ст.) [Кол. моногр.] / В.М. Ботушанський, С.М. Гакман, Ю.І. Макар та ін. За заг. ред. В.М. Ботушанського. – Чернівці, 2005. – С.9-168; Кривоного Г. Кіцмань і кіцманчани. Погляд крізь простір і час. Історико-краєзнавчий нарис. – Чернівці, 2011; Чучко М. Адміністративно-територіальний устрій північної частини Молдавської землі в 1349 – 1774 рр. // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології: Збірник наукових праць / Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, кафедра етнології, античної та середньовічної історії. – Чернівці, 2012. – Том 2(34). – С.97-113.

⁶ Історія міст і сіл УРСР. – Т. 26. Чернівецька область. – С.336; Кривоного Г. Кіцмань і кіцманчани. – С.123-125.

⁷ Масан О.М. Буковина як об'єкт міжнародних відносин з давніх часів до 1774 р. – С. 28.

⁸ Documente româniei istorică. A. Moldova. – București, 1975. – Vol. 1. – P.50; Dan D. Cronica episcopiei de Rădăuți. – P.43.

⁹ Parasca P. Continuitate sau discontinuitate dinastica în Moldova în a doua jumătate a secolului al XIV-lea? // History & Politics. – 2012. – Anul V. – Nr. 1 (9). – P.55-56, 58-59.

¹⁰ Kozak E. Die Inschriften aus der Bukowina. Epigrafische beitrage zur Quellenkunde der Landes- und Kirchengeschichte. – Wien, 1903. – S.109; Chițimia, I. C. Ștefan cel Mare, ctitor în domeniul istoriografiei // Ștefan cel Mare și sfânt. 1504-2004. Portret în istorie. – Putna, 2003. – P.207; Dan D. Cronica episcopiei de Rădăuți. – P.19.

¹¹ Documente bucovinene / Teodor Bălan. – Cernăuți, 1934. – Vol. II. – P.5.

¹² Documente moldovenesti înainte de Ștefan cel Mare / Publicate de Mihai Costachescu.–Iași, 1931. – Vol. I. – P.256.

¹³ Documente bucovinene / Teodor Bălan. – Iași, 2005. – Vol. VII. – P.3.

¹⁴ Славяно-молдавские летописи XV – XVI вв. – С.31-32, 66; Letopisețul Țării Moldovei până la Aron Vodă (1359 – 1595) întocmit după Grigore Ureche Volnicul, Istratie Logofătul și alți. – P.72-73.

¹⁵ Славяно-молдавские летописи XV – XVI вв. – С. 32, 66.

¹⁶ Славяно-молдавские летописи XV – XVI вв. – С.73; Letopisețul Țării Moldovei până la Aron Vodă (1359 – 1595) întocmit după Grigore Ureche Volnicul, Istratie Logofătul și alți. – P.78-79..

¹⁷ Documente româniei istorică. A. Moldova. – București, 1980. – Vol. 3. – P.514.

¹⁸ Dan D. Cronica episcopiei de Rădăuți. – P.54; Kozak E. Die Inschriften aus der Bukowina. – S.71; Sfânta Mănăstire Putna / Ed. îngrijită de Centrul de Cercetare Documentare «Ștefan cel Mare». – Putna, 2010. – P.395.

¹⁹ Documente bucovinene / Teodor Bălan. – Vol. II. – P.1, 3.

²⁰ Stoicescu N. Curteni și slujitori. Contribuții la istoria armatei române. – București, 1968. – P.170.

²¹ Neculce I. Letopisețul Țării Moldovei și o samă de cuvinte. – P.106.

²² Calatori străini despre Țările Române. – București, 1983. – Vol. VIII. – P.336, 339.

²³ Documentele privitoare la familia Callimachi/ Pub. de N. Iorga. – București, 1902. – Vol.1. – P.LVIII.

²⁴ Mareci H. Din arhiva lui Teodor Bălan (III) [Bălan T. Calarași de Coțmani]// Codrul Cosminului. – 2005. – №11. – P.184; Documente bucovinene / Teodor Bălan. – Cernăuți, 1938. – Vol. IV. – P.154.

²⁵ Documente bucovinene / Teodor Bălan. – Cernăuți, 1937. – Vol. III. – P.142.

²⁶ Documente bucovinene / Teodor Bălan. – Cernăuți, 1933. – Vol. I. – P.250.

²⁷ Mareci H. Din arhiva lui Teodor Bălan (III) [Bălan T. Calarași de Coțmani]. – P.185.

²⁸ Nistor I. Români și ruteni în Bucovina. – București, 1915. – P.47; Iorga N. Studii și documente cu privire la istoria românilor. – București, 1904. – Vol. VI. – Partea II. – P.301, 335, 343.

²⁹ Mareci H. Din arhiva lui Teodor Bălan (III) [Bălan T. Calarași de Coțmani]. – P.185; Bălan T. Vornicia în Moldova. – Cernăuți, 1931. – P.138.

³⁰ Чучко М.К. Православна обитель над Прутом: минуле і сьогодення чоловічого монастиря Різдва Пресвятої Богородиці «Гореча» в Чернівцях. – Чернівці, 2012. – С.24.

³¹ Iorga N. Studii și documente cu privire la istoria românilor. – Vol. VI. – Partea II. – P.438; Documente bucovinene / Teodor Bălan. – Vol. III. – P.142.

³² Сплени Г. фон. Опис Буковини / пер. з нім., передмова і коментар О. Д. Огуя, М. М. Сайка. – Чернівці, 1995. – С.36, 48.

³³ Mareci H. Din arhiva lui Teodor Bălan (III) [Bălan T. Calarași de Coțmani]. – P.186-187.

³⁴ Молдавия в эпоху феодализма: Переписи населения Молдавии в 1772 – 1773 и 1774 гг. – Кишинев, 1975. – Т.VII. – Ч.1. – С.121.

³⁵ Молдавия в эпоху феодализма: Переписи населения Молдавии в 1772 – 1773 и 1774 гг. – Т.VII. – Ч.1. – С.408-409.